

Temesvár tudós fia: Pesty Frigyes

I. Könyvben és folyóiratban, kéziratban és levelezésekben a polgárosodásnak, a demokráciának, a soknyelvűséget tudomásul vevő toleranciának oly sok emléke maradt fenn a Bánságban, hogy csak győzze az ember olvasásukat. Sajnálhatjuk, hogy eddigelé mindezzel nem foglalkoztunk kellő, ti. a megérdemelt mértékben. A romániai magyar művelődéstörténet kutatásában mutatkozik valami aránytalanság: túlságosan a belsőerdélyi hagyományokra, a történelmi Erdély múltjára összpontosítottuk figyelmünket. Legfeljebb Ady Váradjával tettünk kivételt, egyébként ünnepi alkalmak esetlegességére bíztuk a hagyományápolást Máramarostól a Bánságig. Tallóztunk például a Bánság művelődési múltjából is, de az az igazság, hogy a reánk testálódott örökségnek még csak pusztá számbavételéig sem jutottunk el. Márpedig minden módszeres kutatásnak ezzel kell kezdődnie. S ha már belát az ember valamilyen mulasztást, a szószaporítás helyett jobb, ha hozzálát a jóvátételhez. Ez alkalommal Pesty Frigyes történetírói munkásságáról szólunk.

Megemlékezésünket az a pusztá tény is időszerűvé teszi, hogy a jeles tudós százötven évvel ezelőtt, 1823. március 3-án született Temesvárott. Apja szíjgyártómester volt. Iskoláit szülővárosában és Szegeden végezte. Irodai alkalmazott lett a temesvári hadparancsnokságon, 1848-ban az ostromállapot idején az osztrákok a várból kiutasították és egyik külvárosban internálták. 1849-ben, amikor Bem Temesvárt ostromzár alá vette, Pesty Debrecenbe távozott, ahol a Klapka vezette hadügyminisztériumban alkalmazták. Külföldi bujdosás, letartóztatás után 1850-ben a temesvári Kereskedelmi és Iparkamara megválasztotta titkárává. Élénk publicisztikai tevékenységbe kezdett, ugyanakkor elmélyült történettudományi stúdiumokat folytatott. 1858—1861 között *Delejtű* címmel hetilapot adott ki. 1859-ben akadémiai levelező, 1877-ben pedig rendes taggá választották. 1864-ben a Pesten alakult Első Magyar Iparbank titkára lett.

Soha nem lett volna belőle történész, ha már ifjú korában nem ösztönzi kifogyhatatlan szenvedély arra, hogy megismerje Temesvár és általában a Bánság múltját. Nagy alkotásai már pusztá címükkel is jelzik, hogy létrejöttüket a szülőföldhöz való ragaszkodásnak köszönhetik: *A temesi bánság elnevezésének jogosultsága*, *A szörényi bánság és Szörény vármegye története*, *Krassó vármegye története* stb.

Városi polgárcsalád gyermeke volt, s mint iparkamarai titkár, illetőleg banktisztviselő jellegzetesen polgári életformát élt. Ez meglátszik tudományos életművén is; felfelé törekvő osztálya erényei tüzelték becsvágyát, és ő a polgári demokrácia eszméit minden feudális ócdisággal szemben érvényre akarta juttatni. Osztálya

frissességével vállalta az újítást a történettudományban is: kitágította a kutatás területét, és jó néhány új módszertani eljárást honosított meg a magyar történetírásban.

2. Irodalmi munkásságát publicistaként kezdte. Kortársai számára a közírás a legnagyobb felelősséggel, a közéleti elhivatottság tudatával és nem utolsósorban tudományos alaposzottsággal művelt műfaj. Publicisztikájában Pesty a forradalom utáni önkényuralom korának társadalmi kérdéseire keresi a választ, s úgy találja, hogy nem egy kérdésben meg kell vallatni a történelmi kútfőket. Iskoláiból alapos tárgyi tudással bocsátották útjára, a források nyelvét, a latint kitűnően megtanulta, s német folyóiratok ráterelték a figyelmét az európai történetírás új utakat járó szerzőire; izgatott érdeklődéssel olvassa Mommsen, Mill, Buckle és Lecky műveit.

Ötvenes évekbeli publicisztikájában pontosan lemérhetőek azok az impulzusok, amelyek figyelmét a történettudomány felé irányították. Menet közben válik történetíróvá ez a világban tájékozódni, majd mint szerkesztő tájékoztatni kívánó fiatalember.

Az ő példája is amellet szól, hogy a felelősséggel végzett közírói tevékenység egyáltalán nincs ártalmára a tudományos munkának, csak az adatokat és gondolatokat felelőtlenül ömlesztő zszurnalizmus hozta rossz hírbe a társadalom aktuális kérdéseire azonnyomban reagáló tudományos kutatót. Az ötvenes években Pesty publicisztikájának központi kérdése a polgárosodás. Szinte valamennyi cikkében ennek a kérdésnek valamely vetületét tárgyalja. A polgárosodás az ő szemében mindenekelőtt az ember új, megváltozott viszonyát jelenti a munkához. A polgár a munkában látja az érték előállításának egyetlen lehetőségét, tudja, hogy a polgárosodás elengedhetetlen feltételeként becsületet kell szereznie az ipari munkának. Pesty megvizsgálja a munkához való viszonyt, és arra a megállapításra jut, hogy a feudalizmus századai mindenütt torz vélekedéseket és beidegződéseket eredményeztek. A paraszt a munkát azonosította a robottal, s 1848 után is az a helyzet, hogy ipari munkára csak végszükségből adja valaki a fejét. „A föld népe is olyan maradt a robot eltörlése után, mint volt a robot ideje alatt, és csak a legszorosabb szükség esetében dolgozik... Adná az ég és honi iparunk nemtője, hogy a művelődés nagyobb foka honosodjék meg a nép között, hogy ez ahelyett, hogy jó fizetés iránt is megtagadja a munkát, inkább tiszteletnek és érdemnek érezze dolgozó népnek és munkás osztálynak nevezetni...”⁴¹ Ezeket a kérdéseket a bánási bányáipar múltjának bemutatásakor feszegeti. Általában gyakran él azzal a módszerrel, hogy helytörténeti feltáró munkával jut el általános érvényű konklúziókhoz. Ezt teszi, amikor a bánási közlekedési eszközökről ír, ezt, mikor Resica iparának nagyszerű jövőjét festegeti. Mifelénk senki nem hangsúlyozta gyakrabban, mint ő, a gazdaság-irányítás tudományos követelményét. A gazdaságtudomány nem elvont csevegés, hanem nagyon is gyakorlatias célt maga elé tűző szellemi tevékenység. Nem győzi hangsúlyozni, hogy ahol „az országlás irányelvei elméletileg még zavarban fetrengnek”, a népboldogításról beszélni csupa szemfényvesztés.

Mint történetkutató is nagy hasznát vette annak, hogy a gazdaságtan tanulmányozásával betekintést nyert a társadalom belső mechanizmusába, kamarai titkárként pedig alkalmá nyílt közelebről megismerkedni az ipar és a kereskedelem gyakorlati és elméleti kérdéseivel. Itt tanulta meg, hogy a polgárosodás ismérveit a társadalom anyagi életében, a termelésben keresse. A polgárosodás szintjét például számos tollforgató kortársától eltérően nem zszurnalisztikai közhellyekkel írta körül, hanem a fémek felhasználásának a fokával határozta meg. „Mindenki tudja — írja —, hogy a polgárosodásban semmi haladás nem történt, de nem is lehet az ércek ismerete és használata nélkül. Ez annyira igaz, hogy azon ország, mely ércek

Pesty Frigyes

nélkül társadalmat akarna alakítani, örökké gyermekies természeti állapotban maradna, bármennyire kedvezzen is éghajlat, földminőség különben minden törekvésnek a nemzeti jólét biztosítására.“ Rendszeres gazdaságtudományi stúdiumok vezették rá, hogy ne elégedjék meg felszíni jelenségek látványával. „A mai iparmozgalmakban egy mélyebb jelentőség fekszik, mint a felületes szemlélődő gondolná. Nem csupán önző haszonkeresés az egyének közt, a vásári alkudások és nyerészkedések forognak itt szóban, hanem a társaságok gyökeres átalakulása, olyan ti., milyen körülbelül a római birodalom bukása és a kereszteshadak idejében történetelt. Az eddigi államtani elvek kívánt boldogságra nem vezetvén a népeket, most más elemek érvényességre jutni törekcsenek, más elemek idomulást kísértének meg növekedő hatalommal, és ezen elemek, az úgynevezett anyagi érdekek, képviselve a nemzetek iparosai, gyárosai, kereskedői, földművelői és tózsérei által, kell hogy az újkor ezen jellemes szelleme áthassa a nemzetet, mert a különféle országok munkaügyi oly szoros összeköttetésben vannak egymással, hogy azon nép elsovrad, mint fán a levél, melyhez életnedv nem fér, amely nép elmaradt elméleti, mint gyakorlati statusöconomiai tapasztalásaiban.“²

3. Már jelentős publicisztikai gyakorlata és jól hangzó írói neve volt, amikor 1858 nyarán Temesvárott megjelentette *Delejtű* című hetilapját, ezzel a ma már kissé szokatlanul hangzó alcímmel: *A tudomány, anyagi érdek és szépirodalom közlönye*. Noha az alcím híven kifejezi a lap kiadójának és felelős szerkesztőjének a programját, beköszöntő írásában mégis szükségesnek érezte, hogy leszögezze a következőket: „Még csak annyit kell mondanunk, hogy a *Delejtű* mívelt közönség igényeinek akar megfelelni. [...] Minden mívelt embertől lehet kívánni, hogy a történetben, a természettudományok főbb ágaiban járatos legyen, és pedig annyival

inkább, mennyivel több vonatkozás van saját hazájára. Kívánni lehet azt is, hogy hazájának anyagi állapotjainak megismerésére a kulcsot bírja, hogy azt tudja, mennyit bír az ország előállítani, hogy megértse, mi oka az egyes hátramaradásnak, vagy haladásnak. Ez az oka, hogy a Delejtű a nemzetgazdaságot, a történetet, a természettudományt tűzte ki homlokára...³

A lap profiljának kialakításában, rovatainak beosztásában Pesty kolozsvári modellek után igazodott. Az a körülmény, hogy éveken keresztül munkatársa volt a *Hetilapnak* és a *Kolozsvári Közlönynek*, jó alkalmul szolgált arra, hogy megismerje a vidéki lapszerkesztés gondját-baját, tájékozódhatott afelől, hogy mit vár egy ilyen laptól a közönség, és milyen munkatársi gárda vonultatható fel az igények kielégítésére. A meginduló *Delejtű*ben a szerkesztő szívesen biztosított teret a kolozsvári lapok munkatársai írásainak. Rendszeresen közölt gazdasági és művelődési híreket Kolozsvárról. A kolozsvári tollforgatókkal kötött ismeretsége nemcsak a lapszerkesztés körüli munkájában bizonyult gyümölcsözőnek, hanem tudományos tevékenységében is. Kővári Lászlóval együtt vettek részt a Reden által kezdeményezett bécsi statisztikai kongresszuson, és előzetesen tájékoztatták egymást arról, hogy milyen kérdésekről fognak ott értekezni. Ugyancsak Kővárihoz fordult felvilágosításért a rómaiak erdélyi uralma ügyében; tudakolta tőle Trajanus hidja helyét és azt az útírányt, melyet a császár hadseregével követett. A *Delejtű* számára nemcsak írásokat kért Kőváritól, hanem tanácsot is, hogy a kolozsvári literátorok közül kiket nyerhetne meg munkatársul. Másik kolozsvári munkatársa, Szabó Károly hozzá fűződő barátságát az is elmélyítette, hogy tudományos érdeklődésükben, de még kutatási módszerükben is sok volt a közös vonás. Amikor Pesty megindítja nagy helynévtárához a gyűjtési akciót, Szabó Károly egyike azoknak, akiknek támogatását kéri; bízott „tapasztalt közlékenységében és barátságos érzületében...⁴

A *Delejtű* szerkesztési gyakorlatában érvényesülő elvek egyik hű kifejezője a folklór iránti érdeklődés. Maga a szerkesztő is lelkes híve volt a néphagyományok gyűjtésének, a néprajzi örökség értelmezését a történettudományi szintézis mellőzhetetlen kellékének vallotta. Figyelme kiterjedt a magyar mellett a román és a német néprajzra is. Már az első évfolyamban az *Irodalom és művészet* rovatban dicséző szóval ismerteti Ács Károly fordításait a román népköltészetből. „Ács Károly a román népköltészet magyarításának első füzetét adta ki ily cím alatt: »Virágok a román (oláh) népköltészet mezejéről.« Előttünk, kik a román néppel részint keverve, részint annak szomszédságában lakunk, kik századokon át velük hasonló történeti viszonyokon mentünk keresztül, különös beccsel bírhat e gyűjtemény, de ha ritkábban is jönnek velük érintkezésbe, meg kellene vallani, hogy a román népköltészet a gyöngéd érzelmek, a föllengző eszmék valódi kincstára, és vonzó már csak azért is, mert népies eredetiség érdekes a művelt ember szemében...⁵

A *Delejtű*ben megjelent ismertetésnek érdekes visszhangja támadt. A lapban *Pesti levelek Pesty Frigyeshez* címmel hamarosan a következő híradás jelent meg: „A román nép szép költeményei valóban megérdemlik a figyelmet és csakugyan már több európai nyelvre jó ideje lefordítottak, s így igen helyesen cselekedett Ács barátom, hogy a velünk majdnem egy évezred óta állami kapcsolatban élő és így testvérnép szép költeményeit átültette hazai irodalmunkba. A költemények oly kedélyesek és szépek, s a fordítás oly jól sikerült, hogy e kis költemény füzet minden esetre nyereségy irodalmunkra nézve. — Ami Ön azon óhaját illeti, bár Ács úr a román népmeséket is lefordítaná, a legnagyobb bizonyossággal tudathatom önnel, hogy tisztelt barátom már foglalkozik azok fordításával, s ki is fogja adni a magyarra fordítandó román népmeséket. [...] Önök bánsági magyarok, mint szintén az

erdélyiek is szoros kapcsolatban élvén a román fajjal, s mintegy közbesítőket képezvén köztünk s köztük, reményilem, hogy a Bánságban s Erdélyben szép pártolásban fognak részesülni a magyarra fordított román költemények, sőt Ács úr joggal reményelheti, hogy a román faj vagyonosabbjai habár nem beszélnek s értik is nyelvünket, megszerezzék a magyarra fordított román költeményeket." Lapja második évfolyamában Pesty Marinescu népdalgyűjteményéről tesz közzé lelkes hangú ismertetést. Szükségét érezte, hogy a román folklórkutatásban elért eredményt a magyar olvasóközönséggel megismertesse: „Szíves örömmel üdvözöljük s őszintén méltányoljuk azon buzgó törekvést, melyet román ajkú testvéreink nemzeti irodalmuk fölvirágoztatása s közműveltségük emelése érdekében kifejtének. E törekvés egyik meglepő nyilatkozatául említjük föl *Marinescu* Magyarhoni és erdélyi román népdal-gyűjteményének oly csínnal kiállított első füzetét, hogy mint ilyen bármely nemzeti irodalmának díszére válnék."

Az erdélyi szász folklórkutatás termését a *Delejtűben* a Karcsai G. álnevet használó Csaplár Benedek ismertette. Miközben Joseph Haltrich és Friedrich Müller gyűjtőmunkáját méltatja, kifejezi reményét, hogy magyar kutatók is „legalább anynyi buzgalommal s öntudattal" gyűjtik össze népköltészeti kincseiket, mint a szászok. Hangsúlyozza, hogy a feladat sokkal nagyobb annál, semhogy egyéni ügybuzgalom meg tudna birkózni vele. Szervezett, céltudatosan megtervezett gyűjtési és publikálási akciót sürget, ahol a sikert „összhangzatos erők célszerű szövetsége" biztosítja.⁶

4. Ha manapság mifelénk két történész találkozik, s véletlenül komolyabb módszertani kérdésekre terelődik beszélgetésük, biztosak lehetünk benne, hogy percekben belül elhangzik ez a bűvös kifejezés: interdiszciplináris kutatás. A nehezen kimondható szó arra utal, hogy a történetírónak ma már nemcsak a rokon társadalomtudományokkal, hanem a különféle természettudományokkal is szövetkeznie kell ahhoz, hogy szólásra bírja az emberi múlt emlékeit. Pestynél nem találjuk az emlegetett szót, de tudván tudta, hogy csak a legkülönbözőbb oldalakról megközelített múlt tárulkozik fel hitelesen a kutató előtt: „Kezdve a mithologuson, ki az ősi vallásgyakorlat és istentisztelet nyomait keresi, oda közeledik a státus keletkezését vizsgáló férfi, és nem ritkán a gyakorlati élet követelményeit legalább részben innen szerzett tapasztalataival indokolja; jön az etnográfus és kimutatja a népek vándorlását, elterjedését, kölcsönös érintkezésüket, egyiknek a másik fölé való kerekedését és ennél fogva egyik vagy másiknak koronkinti hanyatlását; jön a nemzetgazda, és megtalálja mely földművelési vagy iparág volt előbb meghonosítva bizonyos vidéken és bizonyos népfajnál; megtalálja hol dívott a halászat, hol a baromtenyésztés, hol a vadászat; a természettudós meggyőződik, hogy éghajlati viszonyok változása szükségképp magával vonja a fauna és flóra változását; bővebben kijut a fizikai földrajz barátjának, ki számtalan patakról, folyóvizekről, tavakról stb. értesül, hol ma csak száraz árkokról és mélyedésekről hall."

A *helynevek és a történelem* című akadémiai székfoglaló előadásában mondta ezt Pesty, s nyilvánvalóan a főhangsúly a történelem és a nyelvtudomány közös kutatási területére esett. Amikor a temesvári tudós gyűjteni és értelmezni kezdi a helyneveket, e munkának már félévszázados múltja van a magyar tudományosságban, mégis övé az érdem, hogy egyrészt az európai történeti földrajz eredményeit számba véve nálunk elsőként vizsgálta e kutatások elméleti alapjait, másrészt pedig megszervezte az egész országra kiterjedő rendszeres gyűjtőmunkát.

A begyűjtött hatalmas anyag — hatvannyolc vaskos kötet — feldolgozását Pesty éppen csak elkezdhette. Részlettanulmányok után 1888-ban tette közzé *Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben* című műve első

s egyben egyetlen kötetét. Ebben a legérdekesebbeknek tartott helynevek magyarázataát válogatta össze. Szabó T. Attila megállapítása szerint Pesty a történeti, földrajzi és — nem egy esetben — a nyelvészeti tények figyelembevételével igyekezett a helyneveket megvilágítani.⁷ Magyarázataiban általában körültekintő, óvatos volt, s így éppen a történeti adatok birtokában nem nyelvész létére a legtöbb helynévnek is elfogadható magyarázataát adta. Helynévkutatásai a mai tudománynak is nagy hasznára vannak. A román Coriolan Suciú éppen úgy felhasználta eredményeit, mint a magyar Györfly György.⁸

Tudománytörténeti és módszertani szempontból egyaránt kiemelkedő helyet foglal el életművében az 1878 nyarán felolvasott akadémiai székfoglaló értekezése: *A helynevek és a történelem*. Többéves kutatási tapasztalata győzte meg arról, hogy a helynévanyag pazar bőséggel tudósít olyan régi korokról, melyekről semmiféle írásos emlék nem maradt fenn. Nem az ő, még csak nem is százada tudós fiainak az érdeme, hogy a helynevekben történetileg értelmezhető információkat fedezünk fel. Maga Pesty állapította meg értekezésében, hogy a helynevek fejtegetésével a legrégebb kortól kezdve napjainkig nemcsak a tudomány embere, hanem a nép is foglalkozott. Ki ne ismerne százféle bájos népetimológiát? A tudomány — a folklór körébe utalt népi helynévmagyarázatokkal szemben — a szabályosságot, a törvényt kereste és fedezte fel a helynévadás sok százados gyakorlatában. Ennek, a magányos jelenség mögött az általánost kereső, a törvényt szerűséget feltáró európai tudományosságnak volt része a mi Pestynk munkássága is.

5. A múlt eseményeinek elemzését hasznosító tevékenységnek minősíti, mert nyomában az ember előtt feltárulkozik törekvéseinek helyes perspektívája, és afelől is megbizonyosodik, hogy mitől kell „irtózni”, mit kell elkerülnie. A történelem ugyanakkor sok gyönyörűséget is ígér a vele foglalkozónak. Ahhoz viszont, hogy a történelem örömet szerezzen valakinek, feltétlenül szüksége van bizonyos alapismeretekre, akárcsak a művészetekben: „Nem szenved kétséget, hogy mennél járatosabb valaki a történetben, annál több élvezetet meríthet belőle. [...] A szakértő festész órákig vizsgálhat valami remek festményt, percről percre talál benne új szépségeket, míg az a közönséges embernek, ki nem műértő, vagy éppen fel nem ötlük, vagy csak oly emberi alakok, vagy természeti tárgyak csoportozásának tetszik, mely ezer más festmény fölé semmi különös művészet által nem emelkedik.”⁹ A történelemmel foglalatatoskodó hamarosan rádöbben, hogy már az események pusztá időrendjében is mennyi az ellentmondás, a pontatlan vagy vitatható adat. Egyik író így, a másik amúgy vélekedik erről vagy arról a jelentős történelmi eseményről. Kinek van igazsága? Nyilvánvalóan nem annak, aki a leghangosabban bizonygatja a magáét. „Kényelmetlen érzés fogja el ilyenkor az író, ki a történelmet választotta kedvenc tanulmányává, és aligha nem emlékezik némi irigységgel a matematikusnak azon büszke mondatára, hogy míg az emberiség minden tudománya mindig változó becsel bír, a kor haladása szerint elavulhat, vagy míg egyes országokban tiszteletben tartatik, a másokban éppen semmi keresetje nincs, addig a térnek arányaival foglalkozó matematikának még a naprendszer többi bolygóján is azon értékkel kell bírnia, melyen itt nálunk a földön. De ám legyen, kiki a maga meggyőződését követi azon módok iránt, melyekkel hontársainak használhat.”⁹

De nemcsak ebben a fiatalkori írásban, hanem a későbbiekben is többször visszatérő gondolat Pestynél, hogy a történetíró csak az *igazság* feltárásával használhat honfitársainak. A leghatározottabban elutasította azt a feltételezést, hogy léteznek „üdvözítő hazugságok”, s hogy ilyeneket valamely szempont megszentelhet. Elég a történésznek, hogy meg kell küzdenie a tárgyából következő természetes nehézségekkel, ne nehezítse munkáját és lelkiismeretét szíréhangokra való figyeléssel.

A látszat a történelemben is számos félreértésre ad alkalmat, óvatosnak kell lennie tehát a múlt búvárlójának. Éppen ezért a kutatónak Pesty „üdvös szkepticizmust“ ajánl, és azt tanácsolja, hogy ne tekintsen valamit is igaznak csupáncsak azért, mert azt régóta és sokan annak vallják. „Midőn a búvár figyelmeztető hangja annyiszor felszólal, és midőn a valóságért küzdő tudós napról napra több segédhadat nyer a tisztas levéltárak csendes rejtekeiből, meg vannak számolva a kényelmes gondolkozás és az ismeret öltönyében járó vélekedés napjai, hogy helyet adjanak a nyomozásnak és azon vágnak, hogy aki tudásának alapjait a kétely által megingatva érzi, a régi századoktól kérjen tanácsot...“¹⁰

A valóság hiteles feltárására törekvő tudós természetesen nem fogadhatott el a tudományban tekintélyérveket. Valahányszor szerét ejthette, nevetségessé tette azokat a tudomány körül ügködőket-buzgólkodókat, akik a hatalom által elvárt vagy sugalmazott álláspontot tudományként próbálták feltüntetni. Valami attól, hogy magasra épített szöszéken hangzik el, még egyáltalán nem biztos, hogy igaz. A székelyek eredetéről szólva említi Pesty Frigyes, hogy bevett szokás lett a szakirodalomban I. Ferdinánd király egy levelére hivatkozni, mely megújítja a székelyek ököradóját (ökörsütés), mondván, hogy az Attila vezérlete alatt Erdélybe jött székelyek mindig adómentességet élveztek. „E levél — írja Pesty — hivatalos alakja dacára éppen annyit ér, mint I. Leopold császárnak 1687. évi levele, melyben ismeri, hogy galanthai Esterházy Pál nemcsak Attilától és a húnoktól, hanem éppen Nőé pátriárchától származik. Az uralkodók kinyilatkoztatásai legfeljebb rájuk jellemzőek, de a történettudományban bizonyító erővel nem rendelkeznek.“

Neves nyugat-európai kortársaihoz hasonló tudatossággal kutatta Pesty a jelenségek történelmi meghatározottságát, az események logikáját, mely mögött kirajzolódik a kor sajátos társadalmi szerkezete. A bajvívást például jellegzetesen feudális szokásnak tartja, jóllehet pontosan ismeri korábbi előzményeit. „A bajvívásnak szokása mélyen gyökerezett a hűbériség intézményében, habár nem annak szülöttje, — ezt nem tagadom, de cifra címek, tarka címerek, kiváltságok és a társasági élet úgynevezett felsőbb rétegeiben maiglan is szemlélhető némely sajátságok szintén a hűbériség még most is élő maradványai, mégpedig olyanok, melyeknek belső értéke iránt még kevésbé tudna valaki lelkesedni.“¹¹ Szükségesnek tartja viszont hangsúlyozni, hogy jogtörténeti szempontból a bajvívás feltűnése haladást jelentett, mert a vérbosszút váltotta fel.

A bajvívás középkori históriájáról szólva Pestynek a maga korához is van mondanivalója. Ez az emberi haladásban bízó történetíró a kiegyezés évében meglehetősen elégedetlenül szól kora általános nivójáról. Fél a középkor félbarbárságától, megismerését már csak azért is időszerűnek véli: „Ha meggondolom, hogy a milliók közös joga és szabadsága mily kis téren, mily kevés országban ismertetik el; hogy a nép leghűbb és legőszintébb barátai a nyeglék és önhasznukat keresők nagy serege mellett hiába áldozza tehetségeit, életét; hogy az erkölcsiség külszínért, a jogérzet vagyonért, kitüntetésért becsesérltetik; hogy a tudomány talán emelte emberi méltóságunk öntudatát, de anélkül, hogy tényleges állapotok, a gyakorlat egyforma lépést tartottak volna, — valóban aggódnom kell, miszerint jöhetnek események, hogy a középkor félbarbárságába legalább ideiglenesen visszaesünk.“

Pesty történetírói munkásságának eszmei indítékai pompásan kihüvelyezhetők *A világtörténelem napjai a legrégebb időktől kezdve a jelenkorig* című kétkötetes munkájából. A könyvhöz Horváth Mihály írt bevezetést. Dicséri benne a szerző pontosságát, a történeti tények feltárásában megmutakozó szigorát. Örömmel állapítja meg, hogy munkásságával tudatosan vállalja a társadalmi haladás ügyének szolgálatát: „Mert a történelem társadalmi tudomány, mely feladatát csak akkor oldja

meg, ha a társadalom céljait előmozdítja: egyesek, nemzetek s az összes emberiség nemesítésére szolgál. Teszi pedig ezt, midőn kimutatja azon fokokat, melyeken a nemzetek a művelődés pályáján áthaladnak; midőn fürkészi azon törvényeket, melyek az erkölcsi világ menetét nem kevesebb rendszerességgel és szükségességgel vezérlik, mint a fizikai törvények az anyagi világot.¹²

A *világtörténelem napjai* tulajdonképpen kétkötetes kronológia: több mint 21 000 adatot tartalmaz, feldolgozva az esztendő minden napjára. Január elsejétől szilveszterig elmondja a napok legjellemzőbb eseményeit. A különböző kézikönyvekből összeállított kronológiát megtoldja a maga kutatási eredményeivel is. Így mindjárt január elsejénél terjedelmesen ismerteti a Petőfi Sándor születése helye körüli vitát. A kronológia tartalmazza a román nemzeti történelem fontos eseményeit is. Így május 15-ről szólva a balázsfalvi nemzeti gyűlésről és annak a „követeléseiről“ emlékezik meg. A kronológia az emberi szellem, a humanizmus, a polgári demokrácia minden diadalmas napját feljegyzi. A XIX. század köztársasági küzdelmei különösen jelentős hangsúllyal szerepelnek a munkában. Az író erősen politizál, miközben úgy tesz, mintha csak pusztán tényeket, történelmi eseményeket sorakoztatna egymás mellé.

A történetíró nemzetnevelő hivatásáról is van mondanivalója. A helyes tudat, az erényeket és hibákat egyaránt számon tartó önismeret kialakítását tartotta a maga feladatának. A történelmi tudat kialakításában a döntő szót, az irányítást a tudománynak tartotta fenn.

Tudatosan fordult szembe a hagyományos magyar nemesi történelemszemlélettel, és élesen bírálta annak egyik legjellegzetesebb ábrándját, a hun-szittya eredet teóriáját, 1869-ben, amikor az Akadémián Fogarassy János a hun—mongol—magyar rokonságot nyelvészeti érvekkel próbálta alátámasztani, a történész Pesty rávilágított a módszer nyelvtudományilag elhibázott voltára. Idézzük megállapítását, mert száz év elteltével is van megszívlelnivaló a szavaiban: „Visszatérve Fogarassy János irányára, minden tisztelem mellett az ő tudományos érdemei iránt, bátor vagyok megjegyezni, hogy habár nem 600, hanem 1200 szót fogna is találni, melyek a mongol és magyar nyelvben annyira mennyire megegyeznek: ez mégsem bizonyítana a két nyelv rokonságára nézve semmit, ha ezen szavak — mint az eddig hallott példákban tudjuk, éppen csak fő- és személynevek; mert ezekben a kölcsönzés lehetséges, anélkül, hogy rokonságra kellene következtetnünk. Ha Fogarassy a két nyelv grammatikális szerkezeti egyformaságából fog bizonyosságot hozni, ha a nyelvtan kincstárából azt fogja megmutatni, hogy egy fejletlen nép első fogalmai és életszükségletei kifejezésére szolgáló szavak, a számnevek, és főleg az igék egymással megegyeznek, vagy legalább összehasonlítást engednek: akkor a mongol és magyar nemzetiség rokonságának kérdése formulázva lesz. De addig ne hirtelenkedjünk a legelső tetszetes eszmét valódinak tartani.”¹³

Amikor figyelemmel kíséri az egyetemes történetírás eredményeit, és a filozofálni szerető ember érdeklődésével foglalkozik tudománya elméleti kérdéseivel, őv az öncélú teoretizálástól, ettől a szellemi életben akkoriban is feltűnedező divattól. Kora történetírói vívmányai közül nagy elismeréssel szól a pozitivizmus eredményeiről, ismerteti e történetírói iskola jellemzőbb műveit, és tanulságait igyekszik kamatoztatni mind a maga munkásságában, mind pedig általában a magyar tudományosságában. Különösen nagyra becsülte Buckle és Lecky művelődéstörténeti kutatásait, és nem győzte hangsúlyozni a két író módszertani erényeit.

A pozitivisták történetírás legjobb műveiben olyan céloknak a valóra váltását fedezte fel, melyekre ifjú fővel maga is törekedett. Hiszen már 1853-ban írt cikkében a történettudomány bűvárlati területét ő is az egész emberi tevékenységre ki-

terjeszti; az ember anyagi és szellemi javakat előállító tevékenysége múltjának feltárására való vállalkozást nevezi a „történet cosmopoliticájának“. Az eseménytörténetet ki kell egészíteni a tudomány, a művészet, a gazdasági élet (mezőgazdaság, ipar, kereskedelem) múltjának a feltárásával.¹⁴ Írásaiból kitetszik bölcséleti műveltsége, s gyakran emlegeti a történetírás filozófiai alapvetésének szükségességét. A filozófiatörténeti búvárlatot éppen úgy figyelmébe ajánlja pályatársainak, mint a történetírói munkássághoz nélkülözhetetlen történetfilozófiai tudatosságot.

A tudós értékmérőjének elvégzett munkáját tekintette. Új eredményeket csak rendszeresen végzett kutatással, szellemi erőfeszítéssel lehet elérni. „A tudomány há-lás azok iránt, kik vele foglalatostkodnak. Mindennap új ajándékot, meglepetést, élvezetet hoz híveinek, olyan élvezetet, mely még akkor is megtartja újdonságát, midőn tán balsors által minden egyéb ingerek és csábítások ellen eltompultunk.“ A társadalmat is aszerint értékelte, hogy mennyire becsüli meg a munkát: „Ha majdan Magyarországot történetét új elvek alapján megirandják, azon korszakot, melyben a munkát még parasztnak valónak, lealázónak tartották, a következőtől, melyben a munkásság — akár szellemi, akár anyagi téren forogjon — legtöbb tiszteletre jut, nagyon meg fogják egymástól különböztetni. Tegyük tehát mindent, kimerültség és kifáradás nélkül, hogy ezen utóbbi korszak bekövetkezését sietessük.“¹⁵

Már a *Delejtű* szerkesztőjének erényeiről szólva említettük, hogy a magyar olvasóközönséggel igyekezett megismertetni minden olyan művelődési eredményt, melyet az együttélő román nép tudós fiai és írói felmutattak. Történetírói munkásságában is gyakran választ kimondottan román témát; így írta meg 1876-ban a Szörény vármegyei középkori román kerületek történetét. Gyakran vállalkozott román történeti munkák ismertetésére. A *Delejtűben* Maniu Bazil munkáját dicséri, a *Pesti Hírlapban* pedig 1885-ben általános áttekintést nyújt a román történetírás eredményeiről. Mikor számba veszi a nemzetközi tudományosságnak a helynevek kutatása terén elért eredményeit, a szemléből nem hagyja ki a román tudósok kutatásait sem. Hangsúlyozza, hogy „Románia is egy földrajzi toponomastikai névtár kiadására törekszik“, s ennek érdekében pályadíjat tűztek ki.¹⁶ Történeti földrajzi munkásságában pedig természetesnek tartotta, hogy a román, szerb, német helyneveket is összegyűjtse: „Nem szorítokozom csak a magyar nyelvű helynevekre — írja —, hanem egyenlő figyelemmel kísérem a többieket is, bármely nyelvcsoporthoz tartozzanak is.“

Amikor Pestynek a nemzeti kérdésben is megmutatkozó polgári demokratikus szellemiségét hangsúlyozzuk, nem hallgathatjuk el, hogy e téren gondolkodását jócskán korlátozták a politikai nemzet kategóriájában való gondolkodás liberális dogmái. Ő minden állampolgárt egyenlő jogúnak tekintett; emberi önérzetét sértette, ha hírül vette, hogy valahol valakit nemzetisége miatt üldöznek. Világnézete belső ösztönzését érezhetjük például ezekből a sorokból: „Szomorú világban élünk, és ha a Zala megyei zsidóüldözéseket olvassuk, elszégyenkedve fordítjuk el arcunkat e barbárizmustól.“ Liberális kortársaival egybehangzóan úgy tartotta, hogy az embernek mint állampolgárnak kell megadni az érvényesüléshez minden jogot, de nincs szükség külön statuált nemzetiségi jogra. Ezt mint valami kiváltságot értelmezte, olyan többletnek, mellyel csak a nem magyarok rendelkezhetnek. A nemzetiségek jogairól így vélekedett: „Engedélyezzünk nekik minden szabadságot megszorítás nélkül, melynek élvezetében magunk vagyunk, de nem is többet.“¹⁷ Kárhóztatta a külön nemzetiségi jogot, mert ez véleménye szerint elszigetelődéshez vezet, márpedig ő azt kívánta, hogy „a partikularizmus minden alakban proscibáltassék“. Naiv hitével úgy vélekedett, hogy a nem magyarok kitüntetésnek tekinthetik magyarrá válásuk államilag biztosított lehetőségét.

A polgári liberalizmus dogmái mondatják Pestyvel az értetlenség igéit: a Magyarországon lakó különböző ajkú népek sajátos igényeivel szembeállított „általános” állami boldogulás délibábos ábrándjait.

Benkő Samu

JEGYZETEK

- ¹ *A bánsági bányáipar*. *Pesti Napló* III. (1852) 1090.
- ² *Az államgazdászati ismeretek befolyása nemzetünk jólétére*. *Hetilap* 7. (1852) 3.
- ³ *Delejtű* I. (1858) 1.
- ⁴ Pestynek a Kövéri Lászlóhoz és Szabó Károlyhoz intézett leveleit Románia Szocialista Köztársaság Akadémiája kolozsvári Történeti Levéltára őrzi.
- ⁵ *Delejtű* I. (1858) 132.
- ⁶ Karcsai G.: *A néphagyományok gyűjtése ügyében*. *Delejtű* II. (1859) 75—77, 83—84, 91—92.
- ⁷ Szabó T. Attila: *A magyar helynévkutatás a XIX. században*. Kolozsvár, 1944. 48.
- ⁸ Vö. Coriolan Suci: *Dicționar istoric al localităților din Transilvania* I—II. București, 1967. — Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* I. Budapest, 1963.
- ⁹ *Időtani észlelések*. *Delejtű* I. (1858) 190.
- ¹⁰ *Az eltűnt régi vármegyék* I. Budapest, 1880. 3.
- ¹¹ *A perdöntő bajvívások története Magyarországon*. Pest, 1867. 182.
- ¹² *A világtörténelem napjai a legrégibb időtől kezdve a jelenkorig*. I. Pest, 1870. III.
- ¹³ *Hunn—mongol—magyar rokonság*. *Századok* III. (1869) 63—64.
- ¹⁴ *A történet cosmopoliticája*. *Hetilap* II. (1853) 66.
- ¹⁵ *A magyar tudományosság*. *Kolozsvári Közlöny*, 1857. 48.
- ¹⁶ *Magyarország helynevei történeti földrajzi és nyelvészeti tekintetben*. Budapest, 1888. XXII.
- ¹⁷ *Száz politikai és történeti levél Horvátországból*. Budapest, 1885. 28—45.